

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Staat, samenleving en ontwikkeling in Afrika

Ross, R.J.

Citation

Ross, R. J. (1987). Staat, samenleving en ontwikkeling in Afrika. *Internationale Spectator*, 41(9), 448-51. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4225>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4225>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Boekbesprekingen

Staat, samenleving en ontwikkeling in Afrika

ROBERT ROSS

Wim van Binsbergen and Gerti Hessling (eds): Aspecten van staat en maatschappij in Afrika.

Afrika-Studiecentrum, Leiden, 1984.

Wim van Binsbergen, Filip Reyntjens and Gerti Hessling (eds): State and Local Community in Africa.

Cahiers du Cedad, Brussels, 1986.

Patrick Chabal (ed.): Political Domination in Africa, Reflections on the limits of power.

Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Afrikaanse staten, zo luidt de stelling in menige recente publikatie, hebben te kampen met een opmerkelijke tegenstrijdigheid. Qua structuur zijn ze, op een paar uitzonderingen na, tegelijkertijd 'overontwikkeld' en 'zacht'. Hiermee wordt enerzijds bedoeld dat ze, omdat ze in feite gebaseerd zijn op de grondslagen die tijdens het koloniaal bestuur werden gelegd, een niveau van bureaucratische complexiteit vertonen dat uitgaat boven datgene wat anders organisch vanuit de behoeften en de basis van de samenleving zelf ontwikkeld zou kunnen zijn. Anderzijds zijn deze staten in het algemeen niet bij machte het in theorie allesoverheersende gezag te rechtvaardigen waar ze aanspraak op maken. Zoals Patrick Chabal het omschrijft, 'werden ze geboren met politieke hegemonie, van welke kleur ook, maar zonder legitieme aanspraak op of klassebeheersing van de produktie.' (Chabal, blz. 13). Met andere woorden: Ze hebben te veel structuur en te weinig macht. De tragische gevolgen hiervan voor het welvaartspeil van de Afrikaanse massa's behoeven op deze plaats geen nadere toelichting.

De opstellen in de twee in Nederland geredigeerde bundels betreffen in hoofdzaak plaatselijke studies, geschreven door antropologen, politicologen en antropologisch georiënteerde juristen. Hun kernthema is dus de verhouding tussen de staat, ofwel de centrale regeringsorganen en hun lokale vertegenwoordigers, en de diverse plaatselijke gemeenschappen die men in Afrikaanse landen kan aantreffen. Zodoende houden ze zich uiteraard primair bezig met de stappen die de staat onderneemt om zich 'hard' te maken, om – anders gezegd – meer greep te krijgen op het dagelijks bestaan van de massa van de Afrikaanse bevolking, en omgekeerd met de pogingen van die bevolking die in haar ogen ongewenste maar vaak onvermijdelijke situatie te vermijden of haar op z'n minst ten eigen voordeel om te buigen. De duidelijke algemene noemer die deze nogal uiteenlopende studies opleveren is dat de beleidslijnen van het centrum van de macht misschien betrekkelijk parallel

liepen, maar dat de reacties van de lokale gemeenschappen hoofdzakelijk bepaald werden door de specifieke kenmerken van hun koloniale en zelfs prekoloniale geschiedenis. De mate van aanvaarding of verwerping van overheidsgezag kan in feite slechts achteraf worden verklaard door degenen die volledig op de hoogte zijn van het speciale karakter van de lokale politiek, economie en mentaliteit.

Deze thema's komen heel helder tot hun recht in een aantal artikelen in de beide Nederlandse bundels. Zo beschrijft Wouter van Beek hoe het Mandaragebergte in Noord-Kameroen in de negentiende eeuw als toevluchtsoord diende voor degenen die hoopten te ontkomen aan de slavenjacht van het ruitervolk van de Fulani uit het sultanaat Adamawa. In de twintigste eeuw was dit daarentegen niet meer nodig. In het algemeen konden degenen die de dorpsgemeenschap wilden ontvluchten dat wel doen, maar slechts door zelf de waarden en de levensstijl van (vooral) de Fulani te aanvaarden. De staat stond los van de dorpelingen, die er geen verbondenheid mee of betrokkenheid bij voelden. Het duidelijkste raakvlak en machtsmiddel van de moderne Kameroenese staat ten aanzien van het bergvolk is nog hun exploitatie als folkloristische toeristische attractie en object voor documentaires.

Peter Skalnik biedt in zijn bijdrage een gedetailleerde bespreking van de wijze waarop een politiek geschil tussen twee groepen in Noordoost-Ghana in 1982 uitliep op de zogenaamde Nanumva-Kankomba-oorlog. In wezen vormde dit het bloedig hoogtepunt van een machtsstrijd waarin diverse groepen immigranten hun loyaliteit en dienstbaarheid aan oorspronkelijke bewoners van de vruchtbare vlakten langs de grens met Togo opzegden. Het beeld dat uit Skalniks analyse van de reeks tragische gebeurtenissen (volgens sommige schattingen werden tweeduizend mensen gedood) naar voren komt is in de eerste plaats dat de traditionele gezagssymbolen nog steeds een geweldig belangrijke rol spelen, wellicht aan te duiden als de banieren waarom men zich schaart ter verdediging van belangen en rechten, en, in de tweede plaats, dat de heftigheid van het conflict te wijten was aan de zwakte van de centrale overheid in Accra. Deze koos aanvankelijk partij voor de (autochtone) Namumba-stamhoofden, maar was niet in staat haar wil op te leggen en zelfs niet bij machte rust en orde te handhaven. In zekere zin bestond er geen andere vorm van conflictoplossing dan de meest elementaire: geweld.

Johan Pottier, die zich baseert op zijn veldwerk in Noordoost-Zambia, geeft een heel illustratieve beschrijving van de plaatselijke gedaante van de centrale paradox. Zijn stelling komt er in feite op neer dat ondanks de claims van de staat de meest geslaagde boeren hun produkten slijten door ze over de grens te smokkelen of door tussenkomst van particuliere handelaren, die meestal aangesloten zijn bij de Jehova's Getuigen. De landbouwvoorlichters en

Dr. R. Ross is als coördinator Afrika-studiën verbonden aan de faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit te Leiden. (vert. uit Engels door eindred.)

plaatselijke vermarktingsstructuren hadden eenvoudig weinig te bieden. De enige manier aan dreigende armoede te ontkomen was zich te verlaten op andere netwerken (volgens duidelijk etnische patronen); de poging tot monopolisering door staatsgezag had schipbreuk geleden.

Wim van Binsbergens artikel over de wisselvallige houding van de Nkoya van West-Zambia tegenover de 'staat' werpt eveneens licht op de zwakke greep van de centrale overheidsorganen op de lokale gemeenschap. De mate van enthousiasme van de Nkoya voor de centrale regering werd hoofdzakelijk bepaald door hun historische positie als betrekkelijk onwillige onderdanen van het koninkrijk van de Lozi; hun houding weerspiegelde dan ook in veel opzichten de betrekkingen tussen Lozi en het centrale gezag. In tijden dat het centrum steunde op samenwerking met de monarchie en aristocratie van de Lozi om een machtspositie in westelijk Zambia te verwerven, bleven de Nkoya zich gereserveerd opstellen. Toen daarentegen na de onafhankelijkheid de betrekkingen tussen de Lozi en Lusaka bekoelden, was er plotseling sprake van grotere deelneming van de Nkoya aan de macht en meer banden met de centrale overheid.

Van Binsbergens redenering behelst dus een uitdrukkelijke aanval op het stereotiep van de staat die een voordien ongerepte plattelandssamenleving binnendringt. Daarmee sluit hij aan bij het artikel van Peter Geschiere in dezelfde bundel, dat in de eerste plaats een kritische uiteenzetting geeft van het belangrijk onderzoek van Jean-François Bayart van de methode waarmee de geregeerden van onafhankelijk Kameroen hun macht hebben geprobeerd te consolideren. Bayart baseert zich op Gramsci voor de fundamentele visie dat niet alleen het formele politieke en regeringsapparaat maar ook vele instellingen die men gewoonlijk buiten de sfeer van de politiek laat vallen – bijvoorbeeld scholen, kerken, gezinnen – onontbeerlijke elementen zijn om de samenleving bijeen te houden en het overwicht van haar heersers te verzekeren. Het probleem van de laatsten in Afrika kwam erop neer die 'burgerlijke samenleving' naast maar verbonden met de staat in het leven te roepen, terwijl de uiting van protest van de kant van de massa's vaak buiten de directe sfeer van de politiek plaatsvond. Hoewel hij de kern van Bayarts stelling kan onderschrijven, vraagt Geschiere zich af of de specifieke processen die de heersers van Kameroen gebruikt zouden hebben om de 'burgerlijke maatschappij' aan zich te binden in werkelijkheid zoveel succes hadden als Bayart veronderstelt.

Dit soort problemen, zij het anders geformuleerd, vormen ook het kernthema van het boek dat Patrick Chabal redigeerde, dat dan ook een heel stimulerend hoofdstuk van Bayart bevat, de beste weergave van zijn denkbeelden in de Engelse taal. Het is misschien niet eerlijk dit boek in hetzelfde recensieartikel te bespreken, omdat de bijdragen aan de bundel van Chabal op een ander niveau staan dan degene die vanuit Nederland werden geredigeerd, wat abstractieniveau betreft maar ook omdat het gaat om volledig uitgewerkte artikelen van de belangrijkste politicologen op het terrein van de Afrikanistiek in plaats van de onvermijdelijk gevarieerde weerslag van twee conferenties. Chabals bundel knoopt aan bij de oproep van de voorzitter van de American African Studies Association, Richard Sklar, tot herinvoering van democratie in het Afrikaans continent. De perspectieven hierop zijn niet bepaald bemoedigend. De laatste keer dat in Afrika een regering moest plaatsmaken voor een andere als resultaat van verkiezingen (zij het nauwelijks op basis van volledig algemeen kiesrecht voor volwassenen) was in 1948, met het aan de macht komen van

de Nationalisten in Zuid-Afrika, niet erg verheven vooruitzicht. Het gaat dus niet zozeer om strikt democratische verkiezingen volgens de westerse opvatting. De auteurs houden zich bezig met aansprakelijkheid, representativiteit en kwaliteit van de overheid, waarvan democratische verkiezingen niet de enige uitdrukking hoeven te zijn.

Het meest opwekkende aspect van deze bundel is het ontbreken van pessimisme. Dit is verrassend, niet omdat er veel slecht nieuws uit Afrika komt – goed nieuws haalt zelden de pers. De staten van modern-Afrika zijn echter in de eerste plaats erfgenamen van koloniën, die Afrika van buitenaf werden opgelegd; in de tweede plaats zijn de economieën van het werelddeel zodanig gestructureerd, dat foutief overheidsingrijpen naar verhouding meer schade kan aanrichten dan in vele andere delen van de wereld. Om te ontkomen aan de pessimistische visie op Afrika, behandelt men in deze bundel de Afrikaanse politiek op basis van dezelfde criteria als de politiek elders in de wereld. Men geeft toe dat dit in zekere zin een imperialistische benadering is (in het bijzonder omdat geen van de auteurs zelf Afrikaan is), 'maar wel namens de politieke wetenschappen en niet namens Wall Street of het Pentagon' (blz. 64). Deze zienswijze kan een verklaring opleveren voor de wisselende kwaliteit en fragiliteit van Afrikaanse regeringen – en deze beide aspecten tonen een duidelijk verband, want juist de zwakte van de politieke instituties resulteerde in hun corruptie en in hun beslag op de samenleving.

De belangrijkste teneur van het betoog, het krachtigste onder woorden gebracht door John Lonsdale maar ook een element in de hoofdstukken van veel andere auteurs, luidt dat het 'anorganisch' karakter van de Afrikaanse staten oorzaak is van de chaos die ze hebben aangericht in de landen waarin de macht werd uitgeoefend. Dientengevolge is, zoals deze formulering suggereert, de afstand tussen staat en samenleving te vaak te groot. Zonder een organisch verband is het gevaar dat macht wordt misbruikt tegen de samenleving maar al te waarschijnlijk. Toch is er een groot aantal Afrikaanse landen waarin dat noodzakelijk verband wordt gelegd, zij het langzaam, moeizaam en onzeker. Anders gezegd, enerzijds krijgt de burgerlijke samenleving langzamerhand een meer nationaal karakter, terwijl anderzijds politici en bestuurders steeds meer beseffen dat zij niet langer voorbij kunnen gaan aan de morele kracht (want het gaat hier in de eerste plaats om een morele problematiek) van de burgerlijke maatschappij in al haar verschillende verschijningsvormen.

Dit kan natuurlijk een heel broze materie betreffen. Patrick Chabal beschrijft hoe de PAIGC deze verbinding van staat en maatschappij had gelegd op het platteland (niet in de stad) van Guinee-Bissau tijdens de bevrijdingsoorlog, maar dat zij praktisch werd vernietigd in een paar jaar van slechte regering aan het eind van de jaren '70. Toch groeien deze banden weer. Dit kan het resultaat zijn van min of meer bewust politiek beleid, zoals volgens Bayart het geval zou zijn in Kameroen en elders. Afrikaanse politici zijn tenslotte in staat geweest lering te trekken uit hun eigen fouten en die van hun voorgangers – en er zijn er genoeg geweest om een politieke vormingsproces op gang te brengen. Maar het kan ook op een meer 'organische' wijze plaatsvinden. John Lonsdale maakt heel aannemelijk dat regeringen verstandiger te werk neigen te gaan en gedwongen worden verantwoording af te leggen aan hun onderdanen, wanneer ze binnen een kader van klassenverhoudingen moeten opereren.

De directheid en onontkoombaarheid van de contradic-

ties in zo'n samenleving brengen de overheid van landen waar zich een klasse-conflict ontwikkelt er blijkbaar toe een 'taal van verantwoordelijkheid' te ontwerpen, zeker wanneer ze niet bij machte is de kracht uit te oefenen zoals het apartheidsbewind in Zuid-Afrika dat kan. Daarom 'zijn het de lacunes in Afrikaanse klassevorming, de buitengewone zwakte van de overgeleverde maatschappelijke hiërarchieën en inheemse technologie die de organische van een politieke gemeenschap zo moeilijk maken' (blz. 156). Hoewel Afrikanen dus aan een grote mate van exploitatie worden onderworpen binnen een door klassenverhoudingen bepaald systeem, in het bijzonder omdat deze zich vooral ontwikkelen wanneer particulier grondbezit ontstaat, worden ze in zo'n situatie wellicht minder uitgebuit dan wanneer deze verhoudingen niet bestaan. De tegenstelling tussen de recente geschiedenis van Kenia en Oeganda dient in dit kader als illustratie.

Wanneer we terugkomen op de oorspronkelijke paradox van dit besprekingsartikel blijkt dat de staten van Zwart Afrika langzamerhand minder zacht worden, niet zozeer omdat hun interne macht toeneemt maar omdat naarmate de perioden van dekolonisatie en kolonialisme meer tot het verleden behoren, meer maatschappelijke instellingen ontstaan die de directe druk van de overheid op de bevolking van de desbetreffende landen kunnen verlichten. Evenzeer is er een proces van klassevorming op gang gekomen, dat in de koloniale tijd in een groot deel van Afrika was onderdrukt, waardoor de ergste excessen van toekomstige regeringen wellicht zullen kunnen worden beperkt. Voorbeelden van dit soort processen kan men aantreffen in de hier behandelde literatuur.

Surinames ontwikkelingsproces

G. DOEVE

Anna Marie Janssen: Suriname. Ontwikkelingsland in het Caraïbisch gebied.

Amsterdam: Uitgeverij SUA, 1986 (1 december 1985), 176 blz., f. 22,50, ISBN 90 6222 130 0.

Anna Maria Janssen geeft een vlot leesbaar overzicht van het Surinaamse ontwikkelingsproces in de jaren 1945-1985 tegen de achtergrond van de politieke en sociaal-economische veranderingen in de Caraïbische regio, waartoe zij ook de drie Guyana's rekent. Haar publikatie is duidelijk links georiënteerd. De kritiek op de manier waarop de Westerse landen en met name het Westerse kapitaal de sociaal-economische ontwikkeling van de Caraïbische landen hebben 'begeleid', en de daarbij bereikte geringe resultaten, is voor een deel naar mijn mening terecht. Veel van eerdere

kritiek door andere auteurs is in compacte vorm in Janssens publikatie bijeen gebracht. Kennisneming daarvan in wijde kring wordt aanbevolen. Vooral nu in Suriname op termijn, calamiteiten voorbehouden, sprake zou kunnen zijn van een (gedeeltelijke?) hervatting van de Nederlandse hulp. Geregeld nadenken over mogelijke beleidsfouten en onorthodoxe ontwikkelingsstrategieën kan bijdragen aan een begin van effectievere Nederlandse hulp.

Janssen wijst erop dat de Tweede Wereldoorlog voor Suriname een ommekeer bracht in economisch en politiek opzicht. Er zijn overeenkomsten met hetgeen er plaatsvond in vooral de vroegere Britse koloniën in het Caraïbisch gebied, met als voornaamste gemeenschappelijke kenmerken een multiraciale samenleving en een exportgerichte (bijna)monocultuur. Deel I: 'Het Caraïbisch Gebied' (64 blz.) geeft in dit opzicht beknopte, maar toch nuttige achtergrondinformatie over Cuba, Grenada, Guyana, Jamaica, Trinidad en Tobago, in mindere mate over Barbados en Puerto Rico.

Na een inleiding over de 'plantage-economie', stammend uit de tijd van de koloniale overheersing, volgt een overzicht van de twee voornaamste in de regio gevolgde ontwikkelingsstrategieën. In de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog was er de politiek van *Industrialization by Invitation*, de 'invitatiepolitiek' met Puerto Rico als voorbeeld, gebaseerd op het aantrekken van buitenlands kapitaal. In de jaren '70 werd dit beleid vooral in Jamaica, Guyana en Trinidad en Tobago omgebogen in een meer nationalistische koers met als resultaat de *Middle-of-the-road*-strategie als compromis tussen het socialistische beleid van Cuba en het voorbeeld van Puerto Rico. Even eerder was er al het streven naar regionale economische integratie in de tot dusver nog weinig overtuigende Caribbean Free Trade Association (CARIFTA) en Caribbean Community and Common Market (CARICOM).

Janssen komt tot de slotsom dat er nog altijd niets wezenlijk is verbeterd aan de situatie van structurele economische afhankelijkheid van het buitenland, de werkloosheid en de onevenwichtige welvaartsspreiding. Zij wijt dit aan de structuur die in het Caraïbisch gebied is gevestigd met de plantage-economie. De funeste kenmerken daarvan zijn o.m.: een (bijna)monocultuur gericht op export en in handen van buitenlandse maatschappijen, die ook nog de markt beheersen; een overheersende import met als gevolg o.a. hoge loonkosten; het uiteenvallen van de economie met enerzijds een internationale sector met slechts enkele grote kapitaalintensieve bedrijven en hoge lonen, anderzijds een lokale sector bestaande uit vele arbeidsintensieve kleine bedrijven met lage lonen, en als gevolg van deze tweedeling een irreële opwaartse druk op het loonpeil en verdeeldheid binnen de vakbeweging. Een belangrijk kenmerk is verder de multiraciale samenstelling van de bevolking, die de vorming van nationale eenheid en een op klasse gebaseerde solidariteit in de weg staat. De structurele disharmonie van de plantage-economie is historisch ontstaan als gevolg van buitenlandse overheersing. Wil een ontwikkelingsbeleid, gericht op een grotere nationale controle over de economie, enige kans van slagen hebben, dan zou, volgens de schrijver, de buitenlandse overheersing 'tegelijktijd bij al haar wortels in de samenleving aangepakt moeten worden' (blz. 77). Een mijns inziens wel heel simpele voorstelling van zaken. En, was het maar zo eenvoudig!

Deel II (87 blz.) is aan Suriname gewijd. Het Nederlands ontwikkelingsbeleid in Suriname, geleidelijk aan duidelijker vanaf de jaren '50, was conform de invitatiepolitiek in de regio vooral gericht op het aantrekken van buitenlands

Ir. G. Doeve werkte van 1949 tot 1969 bij de Geologisch Mijnbouwkundige Dienst van Suriname. Hij was de opsteller, in 1958, van het project *Operatie Sprinkhaan*, dat de geologische kartering van het Surinaamse binnenland mogelijk moest maken vanuit een aantal kleine vliegvelden in het verre Zuid- en West-Suriname. Doeve is sinds 1981 lid van de Suriname Commissie van de PvdA.